

Bibliotheken in het voortgezet onderwijs

Jaren was het het suffigste en saaiste plekje in de school. Maar veranderingen in het onderwijs zorgden voor zowel een flinke groei van het aantal bibliotheken in het voortgezet onderwijs, als voor een nieuwe visie op het fenomeen schoolbibliotheek. Lourense Das schetst de evolutie van bibliotheek tot onderwijsplaats, en van de mediathecaris tot coach en begeleider van leerlingen.

BIBLIOTHEKEN IN HET ONDERWIJS hebben het afgelopen decennium een spectaculaire ontwikkeling doorgemaakt. Gepusht door de onderwijsvernieuwingen in het voortgezet onderwijs en de digitalisering van de samenleving, kregen de bestaande schoolbibliotheken een nieuwe impuls.

Scholen werden en worden omgebouwd tot 'studiehuizen', waarin de bibliotheek een centrale plaats heeft verworven. In deze studiehuizen zullen leerlingen zelfstandig werken. 'Dit houdt in dat leerlingen in toenemende mate hun eigen studie plannen en meer zelfstandig en in groepjes opdrachten uitvoeren. De rol van de docent zal verschuiven van lesgeven naar begeleiden.'¹ 'In de vernieuwde tweede fase krijgt de bibliotheek het drukker, als leercentrum en als informatiebron. Konden scholen zich in de oude setting, waarbij de voornaamste werkvorm de klassikale les is, nog permitteren een uitleenvoorziening-in-de-marge te hebben, de nieuwe bibliotheek vormt het hart van het studiehuis. De voorziening staat ten dienste van alle vakken, vaardigheden en profielen, los van persoonlijke of sectorale voorkeuren. Leren staat er centraal, de vraag van de leerling is er medebepalend.'²

Maar niet alleen in het havo en vwo hebben grote veranderingen plaatsgevonden. Vier jaar geleden werd het vmbo ingevoerd, een samensmelting van het mavo en vbo, en ook daar werken leerlingen zelfstandiger in een zogenaamd 'leerhuis'. Tel hierbij op ontwikkelingen in de informatie- en communicatietechnologie, het belang dat de overheid stelt in de ontwikkeling van een kenniseconomie en de nadruk op 'een levenlang leren' en het onderwijsbibliotheekplaatje begint vorm te krijgen.

Kortom: veranderend onderwijs, veranderende leer- en werkomstandigheden en een veranderend maatschappelijk klimaat met een grote nadruk op informatie en kennis.

Definitie

Al deze aspecten zorgen voor een flinke groei van het aantal bibliotheken in het voortgezet onderwijs. Inmiddels is de term 'schoolbibliotheek' ingehaald door modernere varianten, zoals schoolmediatheek, school-informatiecen-

trum en open-leercentrum. Elke school gebruikt zijn eigen variant, afhankelijk van wat men verstaat onder een bibliotheek en wat men ervan verwacht.

Om duidelijk te maken waarover we het hier hebben als we spreken over een onderwijsbibliotheek, allereerst maar een definitie: 'Een ruimte binnen de school met een verzameling toegankelijk gemaakte, specifiek op het onderwijs toegespitste informatiebronnen, faciliteiten en onderwijsleermiddelen, waar gebruikers deze informatiebronnen, faciliteiten en onderwijsleermiddelen raadplegen, gebruiken voor (zelf)studie ter plaatse en/of lenen, ter ondersteuning, aanvulling en als onderdeel van het primaire onderwijsleerproces; hierbij worden zij begeleid en wordt hen geleerd op een efficiënte en effectieve wijze met deze informatiebronnen, faciliteiten en onderwijsleermiddelen om te gaan'.³

Deze definitie omvat een aantal aspecten:

1. de onderwijsbibliotheek is een speciale bibliotheek, want het gaat om een specifieke gebruikersgroep met een specifieke collectie en veelal specifieke ontsluitingsmethoden;
2. de bibliotheek is geen voorziening op zichzelf, maar maakt direct deel uit van het onderwijsleerproces;
3. de bibliotheek is tevens een onderwijsplaats, namelijk de plek waar leerlingen wordt geleerd met informatie en informatiebronnen om te gaan.

Terug in de tijd

Hiermee is meteen aangegeven wat het grote verschil is met de schoolbibliotheek van zo'n pakweg vijftientig tot twintig jaar geleden. We gaan even terug in de tijd. In 1968 werd voor het eerst in het rapport Huizinga uitgebreid ingegaan op het belang van goede schoolbibliotheekvoorzieningen in het voortgezet onderwijs.

De aanbevelingen in dit rapport hebben indertijd niet geleid tot de omvorming van de beperkte bibliotheken met fictie en enkele naslagwerken tot volwaardige bibliotheken zoals Huizinga ze had bedoeld. De tijd was er niet rijp voor: het klassikale en frontale onderwijs had niet direct behoefte aan ruim opgezette bibliotheken met een grote

verscheidenheid aan literatuur én informatiebronnen. Scholen waren niet verplicht om een bibliotheekvoorziening op te zetten en in stand te houden en goed opgeleid personeel was er niet.

Daar leek verandering in te komen toen in 1975 aan de Frederik Muller Akademie een eenjarige opleiding werd opgezet voor schoolbibliothecaris. In deze opleiding was veel aandacht voor het specifieke karakter van het werk, pedagogische en didactische vaardigheden en het feit dat het, naar men verwachtte, een eenpitterfunctie zou zijn.

In de loop van de jaren kon ook aan andere BDA-opleidingen deze specialisatie worden gevolgd, maar grote aantallen afgestudeerden heeft dit nooit opgeleverd. En veel van de afgestudeerden kwamen in andere (bibliotheek)functies terecht. Er waren slechts weinig vacatures voor schoolbibliothecarissen en de arbeidsvoorwaarden waren ronduit slecht te noemen: parttime banen met een inschaling als administratieve kracht.

Dit verklaart waarschijnlijk het momenteel nog steeds hoge aantal vrouwen van tussen de veertig à vijftig jaar die werkzaam zijn in schoolbibliotheken.⁴ Gekscherend zou je kunnen stellen dat zij het zich konden veroorloven om in een schoolbibliotheek te werken, omdat ze gehuwd waren of een partner hadden met een fulltime baan.

Imagoprobleem

Uiteindelijk verdwenen de specialisaties en vacatures waren er nauwelijks, dus er waren weinig bibliothecarissen die in het voortgezet onderwijs gingen werken. De periode waarover we schrijven is 1975-1990. De scholen die beschikten over bibliotheken gingen ertoe over vrijwilligers (in veel gevallen ouders) aan te stellen om de administratieve taken in de bibliotheek uit te voeren. De leiding van de bibliotheek was meestal in handen van een docent met één of enkele taakuren.

Ondanks de inzet van deze mensen kwam het bibliotheekwerk in het voortgezet onderwijs niet van de grond en werd de bibliotheek nauwelijks ervaren als een onmisbaar onderwijs ondersteunend instrument. Slechts mondjesmaat ontstonden er schoolbibliotheken die het niveau van een grote boekenkast ontgroeiden en jarenlang waren er slechts enkele tientallen professionele bibliothecarissen in het onderwijs werkzaam.

Er werd niet geïnvesteerd in ruimte, collectie, faciliteiten en personeel, vaak omdat het geld er gewoon niet voor was, of omdat men er geen prioriteit aan gaf. De onderwijsbibliotheek bleef een voorziening in de marge en binnen de school liep men er niet erg warm voor. Leraren raakten niet onder de indruk van de bibliotheek, maar vooral ook de leerlingen zagen de bibliotheek als het suffigste en saai-plekje in de school.

Kortom, de onderwijsbibliotheek kampte behalve met een financieel, logistiek en personeelsprobleem ook vooral met een imagoprobleem.

De ommekeer

In het buitenland vond ondertussen een omgekeerde ontwikkeling plaats. In Canada, Australië, de Verenigde Staten en Nieuw-Zeeland waren leraren werkzaam in de schoolbibliotheek. De bibliotheek werd aldaar vanaf het begin

Kaartenbak in de mediatheek van het Romboutscollege te Brunssum, 1996

gezien als een plaats waar onderwijs plaatsvindt en dus een plaats voor leraren. Deze leraren misten vaak bibliotheektechnische kennis en vaardigheden en moesten hiervoor aanvullende opleidingen en cursussen gaan volgen. Alhoewel de situatie in de genoemde landen zelfs per regio verschilt, kan men stellen dat de opleidingseisen aan 'teacher-librarians' zoals zij worden genoemd vele malen hoger zijn, dan de eisen die aan een Nederlandse onderwijsbibliothecaris werden en worden gesteld. In veel gevallen wordt een universitaire graad vereist op Masters-niveau (MA) en een lesbevoegdheid, aangevuld met een bibliotheektechnische opleiding.

Aan het begin van de jaren negentig kwam de ommekeer. Er gebeurde een aantal dingen tegelijkertijd:

- de reeds genoemde onderwijsvernieuwingen kwamen er aan;
- de Lumpsum-regeling werd ingevoerd;
- de Fuwasys werd ingevoerd;
- de ontwikkelingen in de informatie- en communicatietechnologie;
- de maatschappelijke ontwikkelingen.

Aan het eind van de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig anticipeerden veel scholen op de komende onderwijskundige veranderingen door de aanstelling van extra onderwijs ondersteunend personeel en door de opzet van een bibliotheek. Het werd ook makkelijker voor scholen om deze veranderingen door te voeren door de komst van de zogenaamde Lumpsum-regeling. Een regeling waarbij scholen, eenvoudig gezegd, meer vrijheid kregen in de besteding van de beschikbare gelden.

Er konden dus andere prioriteiten worden gesteld en medegevoerd door het feit dat scholen meer dan vroeger afgerekend konden worden op de prestaties, werd er geïnvesteerd in prestigieuze faciliteiten en middelen. Het Functiewaarderingssysteem (Fuwasys), dat enkele jaren geleden in het voortgezet onderwijs is ingevoerd, dwong beleidsmakers en schoolleiders na te denken over de invulling van de functies in de mediatheek, met als gevolg een eerste aanzet

tot verbetering van zowel de positie als de inschaling van de betrokken functionarissen.

Grote mogelijkheden bood ook de invoering van pc's en andere digitale voorzieningen in de school, gevoed door overheidsstimulering en projecten als 'Investeren in voor-sprong'⁵ uit 1997. Dit was niet alleen aantrekkelijk voor de school als manier om je te profileren, maar vooral ook voor de leerling.

De maatschappij veranderde tegelijkertijd: de nieuwe mon-dige leerling kiest in grote mate zijn eigen school. Dat hij zich hierbij laten leiden door moderne en attractieve faci-liteiten en mogelijkheden spreekt vanzelf.

Positieve impuls

Al deze ontwikkelingen tezamen hebben de groei in het aantal bibliotheken in het onderwijs in grote mate beïn-vloed. Deze groei betekende ook een positieve impuls voor de aandacht voor het schoolbibliotheekwerk als professie. Er verschenen diverse publicaties, waaronder boeken, tijd-schriften en losbladige systemen. En uiteraard websites, zowel van bibliotheekorganisaties als (semi-)commerciële bedrijven. Er werden congressen georganiseerd en in vak-bladen voor het onderwijs en bibliotheken verschenen voor het eerst artikelen over het vak van 'schoolmediathecaris'. Vanuit het onderwijs werd voor het eerst actief gezocht naar mogelijkheden tot samenwerking met en/of onder-steuning door openbare bibliotheken. Er ontstonden diverse samenwerkingsvormen van gecombineerde openbare bibliotheken en schoolmediatheken (onder andere in Leek, Gulpen, Breukelen, Meerssen) tot detachering van perso-neel vanuit de openbare bibliotheek (Eindhoven en Rotter-dam), tot de openbare bibliotheek in de school (Vlissingen, Scheldemonde) en allerlei variaties hierop.

In deze gunstige voedingsbodem kon ook de beroepsveren-iging van schoolmediathecarissen in het voortgezet onderwijs (LWSVO)⁶ goed gedijen. De vereniging maakte in de laatste vijf jaar een opzienbarende groei door tot ruim vierhonderd leden in 2003. Het project 'Schoolbibliotheken 2000' lever-de de LWSVO een eenmalige subsidie op, die werd geïnves-teerd in de opzet van een professioneel beleidsbureau. Sindsdien heeft de beroepsvereniging zich nog beter kun-

nen profileren, zowel in de onderwijs- als de bibliotheek-wereld. Dit heeft geresulteerd in samenwerkingsovereen-komsten met de Vereniging NBLC (thans Vereniging Openbare Bibliotheken) in het Loket Schoolmediatheek en recent in samenwerking met de NVB, waarbij de LWSVO zal worden opgenomen als de elfde afdeling.

Ook wist de LWSVO samenwerking te realiseren met het Instituut voor Media en Informatie Management (MIM) van de Hogeschool Amsterdam in de opzet van diverse opleidingstrajecten op post-hbo-niveau.

Investeren in de professionalisering van schoolmediatheca-rissen staat hoog op de agenda van de LWSVO. Naast contac-ten met MIM zijn er ook goede contacten met ECABO. Dit resulteerde afgelopen voorjaar in aanpassing van het beroepscompetentieprofiel met opname hierin van de func-tie assistent schoolmediathecaris / medewerker mediatheek. Onlangs is een beroepsprofiel voor de schoolmediathecaris in het voortgezet onderwijs gereedgekomen.

Al deze ontwikkelingen zijn van groot belang om de pro-blemen, die er uiteraard ook nog zijn, te overwinnen:

- er is onvoldoende expertise op het gebied van het onder-wijsbibliotheekwerk;
- er zijn geen officiële richtlijnen en normen;
- er is onvoldoende personeel beschikbaar;
- er zijn nog onvoldoende mogelijkheden tot scholing;
- er zijn onvoldoende recente cijfers beschikbaar om beleid op te baseren.

Nieuwe rol

Ondanks deze problemen zijn er voldoende mogelijkheden voor onderwijsbibliotheken om zich te ontwikkelen tot vol-waardige onderwijskundige voorzieningen. Dit heeft niet zozeer met geld te maken, maar veel meer met een omslag in denken en aansluiting zoeken bij nieuwe inzichten ten aanzien van onderwijs en leren.

Voortgaande op de weg van leren leren en verdere indivi-dualisering zal de leerling in toenemende mate zelf de plaats en de manier waarop geleerd wordt bepalen. Dit zal ook consequenties hebben voor de onderwijsbibliotheek in de toekomst. De fysieke onderwijsbibliotheek zal omge-vormd worden tot een 'mediatheek' als concept. Een con-

cept dat door de gehele school wordt doorgevoerd. De moderne informatietechnologie speelt hierbij een hoofdrol. De bestaande informatienetwerken zullen worden geprofessionaliseerd tot volwaardige kennismanagementsystemen, zodat het niet meer van belang is waar en op welke wijze de leerling leert en werkt. Uiteraard heeft dit ook consequenties voor de rol van de onderwijsbibliothecaris. De pedagogische en didactische aspecten van het beroep zijn lang ondergeschikt gebleven. Maar ook dit begint onder invloed van de onderwijsvernieuwingen en ervaringen in andere landen te veranderen. De mediathecaris is naast bibliothecaris ook coach, begeleider en instructeur van leerlingen. Een functionaris die in staat moet zijn interdisciplinair informatievaardigheden te onderwijzen, programma's hiervoor te ontwikkelen, leerlingen te begeleiden en gelijkwaardig aan vakdocenten te opereren. De eisen die aan het beroep van onderwijsmediathecaris op basis van het voorgaande worden gesteld, wijken echter af van de in Nederland bestaande praktijk. In dit opzicht moet er nog een inhaalslag plaatsvinden. Anticiperend op de oproep van de overheid, neemt de LWSVO hierin haar eigen verantwoordelijkheid. Het onlangs opgestelde beroepsprofiel sluit naadloos aan op de nieuwe ontwikkelingen en door middel van het zoeken van partners voor deskundigheidsbevordering van haar leden op pedagogi-

op zoek te gaan naar het beste antwoord.' [...] 'Kritische analyse van geschreven informatiebronnen is zó belangrijk. Daaraan probeer ik mijn steentje bij te dragen: het opleiden van competente gebruikers van informatie en het ontwikkelen van nieuwe vormen van kennis.'⁹ Organisaties als de IASL (International Association for School Librarianship)¹⁰ en op Europees niveau ENSIL¹¹ leveren een belangrijke bijdrage in het uitdragen van de specifieke taak van het onderwijsbibliotheekwerk. De onderwijsbibliotheek heeft zijn eigen plaats in het geheel van het bibliotheekwerk inmiddels wel bewezen. Op papier althans, want uitkomsten van onderzoek worden niet altijd vertaald naar concreet beleid. En dat is jammer, want de onderwijsbibliotheek heeft grote potentie. Mogelijkheden en kansen genoeg... we moeten ze alleen nog grijpen.

Noten

1. Begrippenlijst op de website van het ministerie van OCenW. www.minocw.nl.
2. *De bibliotheek in het Studiehuis* / Stuurgroep Profiel Tweede fase Voortgezet Onderwijs, 1996, p. 7.
3. Lourense Das (2003); definitie ontwikkeld ten behoeve van de NOT-2003.
4. *Taken en functies van mediathceekmedewerkers: onderzoeksrapport* / KPC-groep. Culemborg, CMHF, 2000. Uitgave van de Centrales van overheidspersoneel: AC, ACOP, CCOOP, CMHF.

'De onderwijsprestaties van leerlingen verbeteren als er goede onderwijsbibliotheken met deskundig personeel beschikbaar zijn'

sche en didactisch gebied, zullen (toekomstige) mediathecarissen kunnen voldoen aan de nieuwe functie-eisen.

Deze ontwikkelingen worden gerechtvaardigd door diverse studies,⁷ die hebben aangetoond dat de onderwijsprestaties van leerlingen verbeteren als er goede onderwijsbibliotheken met deskundig personeel beschikbaar zijn. Wat hierbij als 'goed' moet worden bestempeld, zal onderwerp van discussie blijven. En dat is maar goed ook, want alleen dan kunnen nieuwe inzichten over onderwijs en leren en ontwikkelingen op technologisch gebied steeds opnieuw worden vertaald naar de mediathceekpraktijk.

Grote potentie

De onderwijsmediatheek, fysiek en als concept, biedt in ieder geval de middelen en de mogelijkheden; de plaats waar leerlingen en studenten zelfstandig werken en leren; de plaats waar zij worden geïnstrueerd en begeleid en waar de basis wordt gelegd voor een levenlang leren. Deze visie wordt uitgedragen door schoolbibliothecarissen, politici en beleidsmakers over de hele wereld.

Kay Raseroka, de huidige IFLA-president, verwoordt het als volgt: 'Ik vind het fantastisch als jonge mensen het beste uit zichzelf halen, hun kwaliteiten ontwikkelen met behulp van zo veel mogelijk informatiebronnen. Waar ik mij sterk voor maak is "informatiealfabetisme",⁸ zorgen dat mensen zelfredzaam worden en dat in hun leven integreren. Mensen moeten leren doorlopend bij alles vragen te stellen en

5. www.ictonderwijs.nl/documenten/ict_in_2001_agenda_en_toekomst.pdf en www.ictonderwijs.nl.
6. Landelijke Werkgroep Schoolmediathecarissen Voortgezet Onderwijs LWSVO. www.digischool.nl/lwsvo.
7. *Impact of school Library services on achievement and learning* / Dorothy Williams, Caroline Wavell and Louisa Coles. School of Information and Media, Faculty of Management, The Robert Gordon University, 2001.
8. *Impact of school libraries on student achievement: a review of the research* / Michele Lonsdale. Australian School Libraries Association, 2003.
9. *The crisis in Canada's School Libraries: The case for reform and re-investment* / Ken Haycock. Association of Canadian Publishers, 2003. www.resource.gov.uk/documents/impacts1.pdf www.resource.gov.uk/documents/rm004.pdf www.resource.gov.uk/documents/rm005.doc
10. De term informatie-alfabetisme is een letterlijke vertaling van de term 'information literacy', een internationaal gebruikte term, die in Nederland doorgaans wordt vertaald met 'informatievaardigheden'.
11. Toekomstig IFLA-voorzitster Kay Raseroka: 'Wie zijn informatievrijheid verliest, verliest uiteindelijk alles' / Eimer Wieldraaijer. *Bibliotheekblad* 19 (2002), pp. 6.
12. International Association for School Librarianship IASL. www.iasl-slo.org
13. European Network for School Libraries and Information Literacy ENSIL. www.eun.org/vs (klik op 'libraries' en vervolgens op 'ensil')

Lourense Das is onderwijsbibliothecaris en werkzaam als zelfstandig consulent voor het onderwijs. Zij werkt tevens als beleidsmedewerker van de LWSVO, is coördinator van ENSIL en sinds juli 2003 Director Europe van IASL.